

Sûsûlaksâ'daki kabileler arasında çıkan karışıklıklara son verip bölgede istikrarı sağladı. Bu başarısından dolayı veliaht tayin edilerek Merakeş ve civarının idaresiyle görevlendirildi. 1283'te (1866) Tâdlâ üzerine bir sefer düzenledi.

Babası Mevlây Muhammed Sîdî'nin 18 Receb 1290'da (11 Eylül 1873) ölümünün ardından devlet adamları tarafından başşehir Merakeş'te sultan ilân edilen Mevlây Hasan tahta çıkar çıkmaz isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Fas şehrinin halkı baş kaldırıp valilerini kovdu, Azem-mûr halkı da Vali Ahmed b. Ferecî'yi öldürdü. Berberî kabilelerinin desteğini sağlayan sultanın amcası Abdülkebîr saltanat davasıyla ayaklanarak Miknâs (Meknes) şehrini ve civarını ele geçirdi. Bunun üzerine Mevlây Hasan sefer hazırlıklarını tamamlayıp önce Azemmûr üzerine yürüdü ve asayiş sağlayıp halkı ağır para cezasına mahkûm etti; daha sonra amcası Abdülkebîr'in isyanını bastırarak kendisini teslim aldı.

İsyancıları itaat altına almak ve vergileri toplamak için düzenli bir orduya sahip olmak gerektiğine inanan Mevlây Hasan askerlerinin eğitimini İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarına verdi; Fas'ta hafif top ve tüfek fabrikası kurdurdu; böylece hem ayaklanmaları bastırdı hem de vergileri tahsil etti. Hükûmdarlığı boyunca gerçekleştirdiği otuzdan fazla seferin büyük bir kısmı galibiyetle sonuçlanmıştır.

Mevlây Hasan, 3 Zilhicce 1311 (7 Haziran 1894) tarihinde Berberîler'e karşı düzenlediği bir sefer dönüşünde Tâdlâ'da Vâdilâbîd'de vefat etti. Cenazesi Rabat'a getirilerek dedesi Muhammed b. Abdullah'ın yanına defnedildi. Yerine oğlu Abdülazîz el-Alevî geçti. Mevlây Hasan'ın emriyle 1299'dan (1882) itibaren Fas'ta basılan paralara Hasenî adı verilmiştir.

Dindar bir hükümdar olan Mevlây Hasan dinî ilimlerin gelişmesi için yoğun gayret göstermiştir. Sefere çıkmadan önce önemli dinî şahsiyetleri ve âlimleri, türbe ve zâviyeleri ziyaret eder, bu sayede halkın sevgisini kazanırdı. Gençlerin eğitimiyle yakından ilgilenmiş, çok sayıda öğrenciyi Avrupa'ya gönderip onların teknik ve askerî sahalarda eğitim görmesini sağlamıştır. Ticarî hayatın canlanmasını için çalışmış, bu maksatla limanların sayısını çoğaltmış, bu arada gayri müslimlerle ticaretin câiz olduğuna dair ule-mâdan fetva almıştır. Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Almanya, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri ile ticarî ve

diplomatik ilişkiler geliştirerek ülkenin dışa açılmasını sağlamıştır. Limanlarda kurduğu gümrük teşkilâtıyla vergi toplama işini düzene sokmuş, Batılîlar'ın ülkenin içine nüfuz etmesinden endişe duyduğu için onlara sînâî imtiyazlar vermeye özen göstermiştir. İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Mevlây Hasan, İşbîliye'deki (Sevilla) sarayı örnek alıp Fas'ta bir saray yaptırmış, yollar ve köprüler inşa ettirmiş, medrese ve kütüphaneleri onartmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Selâvî, *el-İstikşâ*, Kahire 1312, IV, 235 vd.; Abdülhâdî et-Tâzî, *Resâ'il Mahzeniyye*, Rabat 1979, I, 33-44; D. Eustache, *Corpus des monnaies 'alawites*, Rabat 1984, s. 343-410, 1181-1211; İbrâhîm Harekât, *el-Magrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 256-287; Muhammed el-Arabî Ma'rîş, *el-Magribü'l-akşâ fî 'ah-di's-Sultân Hasan el-evvel: 1290-1311/1873-1894*, Beyrut 1989; J. Ganiage – J. Martin, *Histoire contemporaine du Maghreb*, Paris 1994, s. 349-372; A. Cour, "Hasan", *IA*, V/1, s. 310-311; R. le Tourneau, "al-Hasan", *EP* (İng.), III, 240; a.m.f., "Hasani", a.e., III, 256.

MUHAMMED RAZÛK

MEVLÂY İSMÂİL

(مولای إسماعیل)

Ebü'n-Nasr el-Muzaffer-Billâh
Mevlây İsmâil b. Muhammed
eş-Şerîf el-Hasenî el-Alevî
(ö. 1139/1727)

Alevî (Fîlâhî) hükümdarı
(1672-1727).

1056'da (1646) doğdu. Sultan Mevlây Reşîd döneminde Bilâdülgarb valisi olan Mevlây İsmâil eyaletin merkezi Miknâs'ta (Meknes) ikamet ediyordu. Kardeşi Mevlây Reşîd'in vefatından sonra sultan ilân edildi. Başşehir Fas halkının kendisine muhalefette bulunması üzerine şehri ele geçirerek halkını itaat altına aldı. 15 Zilhicce 1082 (13 Nisan 1672) tarihinde tamamlanan merasimde kendisine biat edenler arasında Abdülkâdir el-Fâsî gibi Ebû Ali el-Yûsî, Muhammed b. Ali el-Fîlâlî ve Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî gibi âlimler de vardı. Ancak kardeşi Mevlây el-Harrânî Tâfilâlt'ta, yeğeni Ahmed b. Muhriz Sicilmâse ve Merakeş'te, bir kabile reisi olan Hızır b. Gaylân da kuzeydoğuda Cezayir sınır bölgesinde isyan etti. Sûs Arapları'nın desteğini sağlayan Mevlây İsmâil yeğenine karşı sefere çıktı; ona bağlı birlikleri yenilgiye uğratıp Merakeş'e girmeyi başardı ve halktan biat aldı (1083/1673). Merakeş'ten Fas'a ka-

çan yeğeni Ahmed'i takip ederek buradan da uzaklaştırdı. Daha sonra Fas'ın kuzeyinde Hızır b. Gaylân'ı bozguna uğratıp öldürttü. Fakat yeğeni Ahmed saltanat mücadelesini sürdürüyordu. Zor durumda kalan Mevlây İsmâil, Merakeş'i tekrar ele geçiren Ahmed'e Atlaslar'ın bir kısım topraklarını, kardeşi Harrânî'ye de Tâfilâlt'ı vermek suretiyle onları emin olarak tanıdı. Mevlây İsmâil'in beş yıl süren bu isyanları bastırmasının ardından Dilâi Zâviyesi'ne mensup Murâbitlar'dan Muhammed el-Hâc ed-Dilâi Tâdlâ bölgesinde ayaklandıysa da İsmâil'in düzenli askerî birlikleri ve topları karşısında mağlûp olmaktan kurtulamadı. İsmâil, isyana katıldıkları gerekçesiyle 10.000'den fazla insanı katlettiği gibi binlerce kişiyi de esir alarak Miknâs'taki sarayın inşasında çalıştırdı (1090/1679).

Ülkede huzuru ve sükûneti sağlayan Mevlây İsmâil muhtemel karışıklıkları bastırmak amacıyla Sa'dîler'den Sultan Ahmed el-Mansûr zamanında getirilmiş olan zenci köleleri ve çocuklarını toplayarak onlara toprak tahsis etmek suretiyle düzenli askerî birlikler kurdu. Mevlây İsmâil, Miknâs civarına yerleştirilen bu askerlere Buhârî'nin *el-Câmî'u's-ş-şahîh*'inin bir nüshasını göstererek, "Bizler Resûl-i Ekrem'in bu kitapta toplanmış olan buyruklarının kölesiyiz. Onun emirlerine uyacağımıza söz veriniz. Bu nüshayı koruyunuz ve seferlerde ordunun önünde taşıyınız" dedi. Onlar da bu emirlere sadık kalacaklarına söz verdikleri için "abîdül-Buhârî" (Buhârî'nin köleleri) diye meşhur oldular (Selâvî, VII, 58). Sayıları 150.000'i bulan bu birlikler sayesinde Mevlây İsmâil ülkede hâkimiyeti tesis etti. Emniyeti sürekli biçimde sağlamak ve dış tehditlerden emin olmak için çok sayıda hisar yaptırarak buralara muhafız birlikleri yerleştirdi. Ayrıca Berberîler'in isyanlarına karşı gerekli tedbirleri aldı, onların elindeki atları ve silâhları toplattı.

Bedevî Arap kabileleri ve Sûs halkından da özel birlikler teşkil eden sultan bunların içinden sahil güvenliğini sağlamak, Avrupalılar'ın faaliyetlerini gözetlemek ve korsanlarla mücadele etmek amacıyla gönüllü mücahidler birliği oluşturdu. Abîdül-Buhârî'nin seçkin kumandanları tarafından eğitilen bu birlikler Avrupa ülkelerine başarılı akınlar düzenliyordu. 1092 (1681) yılında yaptıkları âni bir baskında Mehdiye'yi (Ma'mûre) İspanyollar'ın elinden aldılar. 1095'te (1684) İngilizler'i Tanca'yı tahliye etmek zorunda bıraktılar.

1100'de (1689). Arâîş'i İspanyollar'dan geri alarak 200 top ele geçirdiler, iki yıl sonra da Asile'yi geri aldılar. Cezayir'deki Türkler'e yönelik bir sefer düzenleyen Mevlây İsmâil, Tilimsân civarında Türk topçusunun mukavemeti karşısında geri çekildi. Cezayir hâkimlerine karşı Fransa Kralı XIV. Louis ile ittifak yaptı. Bu sayede Selâ, Tıtvân ve Sâfî şehirlerinde Fransızlar'a önemli imtiyazlar tanıdı. Türkler'e karşı onlardan silâh ve mühimmat yardımı alındı.

1678 yılında üç kardeş tarafından başlatılan bir isyanı bastıran Mevlây İsmâil, Miknâs'ı karantina altına almak suretiyle büyük bir veba salgınından korudu. Kardeşi Harrânî ve yeğeni Ahmed b. Muhrîz'in tekrar isyan çıkarmaları üzerine Târûdânt ve Sûs bölgesine asker göndererek her ikisini de bertaraf etti. 1111'de (1699) ülkeyi beş eyalete ayırıp oğulları arasında paylaştırdı. Ancak bu taksim ülkenin iç karışıklıklara sürüklenmesine sebep oldu. Kardeşler arasında çıkan savaşlarda binlerce kişi öldü. Bu fırsattan istifade eden İngilizler 1117'de (1705) Tanca'yı ele geçirdiler.

Ömrünün büyük bir kısmını ülkede huzuru ve refahı sağlamak için harcayan Mevlây İsmâil 27 Receb 1139'da (20 Mart 1727) vefat etti. Yerine Tâdlâ valisi olan veliahdı Ahmed ez-Zehbî geçti. Mevlây İsmâil'in haremünde çeşitli kavimlere mensup çok sayıda kadının bulunduğu ve birçok çocuğu olduğu bilinmektedir. Mevlây İsmâil sâlih kimselere saygı gösterir, onların bereketinden yararlanır. İlim ehline ve fakihlere hürmet eder, şeriflere ve özellikle İdrîsîler'e çok değer verirdi. Onun döneminde zâviyelerin faaliyetleri hoşgörülle karşılanmış, ancak siyasete karışmalarını engellemek için tedbir alınmıştır. Dâhilî ve hâricî siyaseti sayesinde herkesin saygısını kazanan Mevlây İsmâil'in sarayına Avrupa'nın her tarafından elçiler ve haberciler gelirdi. Bunlar onun niteliklerini ve özelliklerini anlatmaya özen göstermişlerdir.

Ülkenin imarı için büyük bir gayret sarfeden Mevlây İsmâil, yolları, sarayları vb. yapılarıyla Fas'ın yerine başşehir yaptığı Miknâs'ı Mağrib'in en güzel şehirlerinden biri haline getirmiştir. Bedevileri yerleşik hayata geçirebilmek için onlara araziler tahsis etmiş ve hayvan dağıtmıştır. Mağrib halkının ziraat, ticaret ve çeşitli mesleklerle hayatını kazanmasını sağlamıştır. Ülkeyi itaat eden topraklar (bilâdü'l-mahzen) ve âsi topraklar (bilâdü's-sibe) diye ikiye ayırmaya alışmış olan Mağrib halkını

tek bir bayrak altında toplayarak siyasi birliği temin etmiş, aldığı tedbirler sayesinde ülkede hırsızlık, soygun ve yol kesicilik büyük ölçüde azalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevlây İsmâil, *İlâ Veledi'l-Me'mûn* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1387/1967; Ifrenî, *Rauzatü't-ta'rîf bi-mefâhîri Mevlânâ İsmâ'il b. eş-Şerîf*, Rabat 1382/1962; Selâvi, *el-İstikşâ*, VII, 45-46, 58-60, 88-90, 99-105; Muhammed Dâvûd, *Târîhu Tıtvân*, Tıtvân 1957, II/1, s. 94-98; Abdullah el-İmrânî, *Mevlây İsmâ'il b. eş-Şerîf*, Tıtvân 1978; Salâh el-Akkâd, *el-Mağribü'l-'Arabî*, Kahire 1980, s. 63-69; Yahyâ Celâl, *el-Mevlâ İsmâ'il ve Tahrîrû's-Suguri'l-Mağribiyye*, İskenderiye 1983; D. Eustache, *Corpus des monnaies 'alawites*, Rabat 1984, s. 61-98, 677-715; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 32-64; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve haðâretüh*, Beyrut 1412/1992, II/3, s. 241, 245, 253, 362; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1995, IX, 455-460; Nikola Ziyâde, "el-Mevlâ İsmâ'il Sultânü'l-Mağrib", *el-Ebhâs*, XVII/2, Beyrut 1964, s. 149-165; P. Mercer, "Palace and Jihâd in the Early Alawi State in Morocco", *JAfr.H*, XVIII/4 (1977), s. 531-553; Muhammed el-Fâsî, "İsmâ'il b. eş-Şerîf", *Tıtvân* (Özel sayı), Rabat, ts., s. 5-26; A. Cour, "Mawlây İsmâ'il", *EP* (İng.), VI, 891-893; İbrâhim Bû Tâlib, "İsmâ'il b. eş-Şerîf el-'Alevî", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, II, 444-449.

MUHAMMED RAZÛK

MEVLÂY MUHAMMED III

(مولای محمد)

Mevlây Muhammed b. Abdillâh
b. İsmâil b. eş-Şerîf
b. Alî el-Alevî el-Hasenî
(ö. 1204/1790)

Alevî (Filâli) hükümdarı
(1757-1790).

1134'te (1722) Miknâs'ta (Meknes) doğdu. Filâli hükümdarlarından Mevlây Abdullah b. İsmâil'in oğludur. Babasının gözetiminde iyi bir öğrenim gördü. 1143'te (1731) yaptığı hac seyahati onun üzerinde büyük bir tesir bıraktı. 1158'de (1745) Merakeş emirliğine tayin edildi. Bu görevdeyken yönetimdeki başarısı ve üstün ahlâkıyla temayüz etti. Babasının 27 Safer 1171'de (10 Kasım 1757) vefatından sonra Merakeş'te Filâli sultanı ilân edildi ve Merakeş Filâlleri'nin başşehri oldu.

Mağrib'de (Fas) Mevlây Muhammed'in dedesi Mevlây İsmâil'in vefatının ardından (1139/1727) başlayan siyasi istikrarsızlık ekonomik çöküntüye sebep olmuş, açlıktan binlerce kişi ölmüştü. Bu olumsuz şartlar yüzünden şeriflerin nüfuzu büyük ölçüde zayıflamış, Arap ve Berberî

kabileleri silâhlanarak güç odakları oluşturmuşlardı. Mevlây Muhammed öncelikle isyancı Berberî unsurları itaat altına alıp "Abîd" (abîdü'l-Buhârî) denilen ve zencilerden oluşan askerî birliklerle ilgili yeni düzenlemeler yaparak Miknâs'ta istikrarı sağladı. Daha sonra Fas şehrine gidip Arap asıllı askerlerden meydana gelen birlikleri yeniden tanzim etti. Bu arada orduya, ulemâya, talebelere, din adamlarına ve fakirlere ihsanda bulunarak onların sevgisini kazandı. Vergi sistemiyle ilgili yeni düzenlemeler yaptı. Fas şehri vergilerini şehrin valisine iktâ ederek iltizam usulünü başlattı. Sağlam para bastırdı ve parasının değerini artırdı.

Avrupalılar'ın sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemde Mevlây Muhammed ülkesinin sahillerine yönelebilecek tehlikelere karşı tedbirler aldı, inşa ettirdiği hisarlara toplar yerleştirdi (1173/1759). Aynı zamanda Avrupa devletlerindeki iktisadî ve askerî gelişmeleri yakından izleyerek askerî gücünü arttırmak için harekete geçti, donanmasını geliştirmeye çalıştı. Donanmasının teçhizatını Osmanlı Devleti, İngiltere ve İsveç'ten sağladı. Bu sırada Selâ (Sale) ve Rabat gemi inşa ve onarımında önemli iki üs haline geldi.

Mevlây Muhammed 1178'de (1764) Selâ'ya ve 1179'da (1765) Arâîş'e saldıran Fransızlar'ı geri püskürttü. 1182'de (1768-69) 70.000 kişilik bir orduyla Portekizliler'den Mâzâgân'ı geri aldı. Fakat İspanyollar'ın elindeki Sebte ve Melîle'yi (Melilla) kurtaramadı. Mâzâgân'ı terkeden Portekizliler, ellerinde kalan bütün barutları müslümanların şehre girdiği sırada ateşleyerek yaklaşık 5000 müslümanın ölümüne sebep oldular. Mevlây Muhammed 1198'de (1784) Tâfilâlt'ta amcası Mevlây Hasan'ın isyanını bastırdı.

Ülkesinin ekonomik durumunu düzeltmek için dış ticarete önem veren Mevlây Muhammed Danimarka, İsveç, İngiltere ve Fransa ile ticarî anlaşmalar imzaladı. Bu ülkelerin tüccarlarına bazı imtiyazlar tanıyıp Fas'a yönelmeleri için gayret gösterdi. Safî (Âşfiye) Limanı'nı tahkim ettirdiği gibi Muhammediye (Fedâle) ve Dârülbeyzâ (Kazablanka) limanlarını yaptırdı. Onun döneminde Avrupa ile ticarete büyük gelişme oldu. Safî, Suveyre, Selâ, Arâîş, Agâdir, Rabat ve Tıtvân gibi liman şehirlerinde kurulan ticarî müesseselerin sayısı arttı, ülkedeki ticarî merkezler çeşitli Avrupa mallarıyla doldu. Ancak yabancı malların bolluğu mahallî üretimin